

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ НАСЛІДКІВ ПОРУШЕННЯ ДОГОВОРУ ТА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ

Ківалова Т. С. – к. ю. н., доцент кафедри цивільного права ОНЮА

Д оцільність розгляду проблем відшкодування шкоди зумовлюється тим, що концепція відшкодування завданої шкоди протягом останнього десятиліття зазнала істотних змін. Якщо раніше чинне цивільне законодавство було орієнтоване на визначення наслідків «заподіяння, завдання шкоди», наслідків цивільного правопорушення, то зараз на перше місце чітко поставлене завдання відшкодування шкоди. Виконання цього завдання знаходиться в центрі уваги незалежно від того, чим було зумовлене виникнення шкоди: правопорушенням, діями самого потерпілого чи об'єктивними чинниками оточуючої дійсності (події стихійного чи соціального характеру тощо).

Зміна концепції Цивільного кодексу України з цього питання вимагає перегляду й низки усталених уявлень щодо поняття, правової природи, підстав та умов виникнення, призначення тощо зобов'язань відшкодування шкоди.

Цим пояснюється та обставина, що, хоча наукова розробка загальних проблем зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди, у юридичній літературі певний час проводилася досить активно, але значна кількість питань ще залишається недослідженою, що особливо помітно у контексті оновлення вітчизняного цивільного законодавства. Таким чином, існує нагальна необхідність заповнити прогалини в наукових розвідках щодо сутності зобов'язань відшкодування шкоди на сучасному етапі. Зокрема, до проблем відшкодування шкоди у своїх працях зверталися: М. М. Агарков, Б. С. Антимонова, О. І. Антонюк, А. М. Белякова, М. В. Гордон, Є. Годеме, О. Ю. Кабалкін, П. Р. Стависький, Р. О. Халфина, Є. О. Харитонов та ін.

Шкода може бути завдана не тільки порушенням прав іншої особи, з якою той, хто завдав шкоду, не був до цього поєднаний правовим зв'язком, але вона може виникнути внаслідок невиконання або неналежного виконання уже існуючого договірної зобов'язання, коли боржник, порушуючи свій обов'язок перед кредитором, тим самим завдає шкоду останньому (ст. 623 ЦК України). Оскільки спеціальні підстави, умови та обсяг відшкодування шкоди, завданої невиконанням договору, відрізняються від

тих, що мають місце у випадках відшкодування шкоди на підставах норм глави 82 ЦК України, виникає необхідність розмежування правовідносин, які виникають у першому та другому випадках.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ полягає у встановленні співвідношення зобов'язань відшкодування шкоди з іншими категоріями цивільного права України.

Приступаючи до розгляду цього питання, першодусім, слід зазначити, що правовідносини відшкодування шкоди у згаданих вище випадках мають низку спільних рис.

По-перше, і в одному і в іншому випадку йдеться про зобов'язальні правовідносини, тобто, правовідносини відносні, які пов'язують юридичними цивільними правами та обов'язками конкретно визначених учасників цивільних відносин.

По-друге, і одні й другі правовідносини належать до охоронних правовідносин, виступаючи як результат порушення суб'єктивних прав одного учасника цивільних відносин інших їх учасників, котре одночасно є також порушенням норм цивільного законодавства.

По-третє, визначальною підставою виникнення цивільних прав та обов'язків у обох зазначених випадках є один і той самий юридичний факт – завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі (пункт 3 частини 2 ст. 11 ЦК України).

По-четверте, як наслідком порушення договору, яким завдана шкода, так і наслідком завдання шкоди за відсутності договору є виникнення юридичного обов'язку відшкодувати завдану шкоду, що є додатковим стосовно тих обов'язків, які існували у порушника (особи, яка завдала шкоду) раніше.

По-п'яте, як в одному, так і в іншому випадку за наявності вини порушника (особи, яка завдала шкоду) відшкодування збитків (завданої шкоди) виступає як міра цивільно-правової майнової (матеріальної) відповідальності.

Крім названих вище, можуть бути названі й інші спільні риси, що зумовлюють подібність договірних та недоговірних правовідносин відшкодування шкоди, а іноді й можуть призвести до практичного отождолення правовідносин, які складаються у цій галузі у одному та іншому згаданих випадках.

Так, згідно з частиною 1 ст. 1209 ЦК України, продавець, виготовлювач товару, виконавець робіт (послуг) зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану

фізичній або юридичній особі внаслідок конструктивних, технологічних, рецептурних та інших недоліків товарів, робіт (послуг), а також недостовірної або недостатньої інформації про них. При цьому відшкодування шкоди не залежить від їхньої вини, а також від того, чи перебував потерпілий з ними у довірних відносинах (підкреслено мною – Т. К.).

Продавець, виготовлювач товару, виконавець робіт (послуг) звільняються від відшкодування шкоди, якщо вони доведуть, що шкода виникла внаслідок непереборної сили або порушення потерпілим правил користування або зберігання товару (результатів робіт, послуг).

У літературі наведене правило ст. 1209 ЦК України тлумачиться як норма, що встановлює спеціальні підстави виникнення деліктної відповідальності. За даних обставин підлягає відшкодуванню як шкода, завдана життю і здоров'ю фізичної особи, так і майнова шкода, завдана фізичній або юридичній особі.

Згідно з частиною 1 ст. 1209 ЦК України підставами відповідальності за завдану шкоду є: наявність шкоди, протиправна поведінка та причинний зв'язок між шкодою і протиправною поведінкою. Особливості підходу до визначення складу правопорушення, яке тягне відповідальність, тут, передусім, вбачаються у тому, що, на відміну від загальних правил ст. 1166 ЦК України, де суб'єктивною підставою відповідальності визнається наявність вини особи, яка завдала шкоду, у цьому випадку відповідальність настає незалежно від вини такої особи.

Специфічною є також і оцінка протиправної поведінки особи, яка завдала шкоду. Специфічність визначення протиправності полягає у тому, що у частині 1 ст. 1209 ЦК України чітко вказані можливі варіанти такої поведінки. Вона може полягати: а) у порушенні вимог щодо якості товарів, робіт (послуг), тобто внаслідок конструктивних, технологічних, рецептурних та інших недоліків товарів, робіт (послуг); б) у наданні недостовірної або недостатньої інформації про товари, роботи (послуги).

Необхідною підставою відшкодування шкоди, завданої недоліками товарів, робіт (послуг) є наявність причинного зв'язку між такою шкодою та протиправною поведінкою. Тобто, слід довести, що шкода є результатом прояву конструктивного, технологічного, рецептурного та іншого недоліку, неналежної якості підрядних робіт (послуг) тощо.

Шкода, завдана внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) підлягає відшкодуванню в повному обсязі. Способи відшкодування шкоди, завданої майну (в натурі або відшкодування завданих збитків) визначаються за правилами ст. 1192 ЦК. Шкода, завдана життю або здоров'ю фізичної особи завжди відшкодовується в грошовій формі [1].

Оскільки згідно з частиною 1 ст. 1210 ЦК України, шкода, завдана внаслідок недоліків товару, підлягає відшкодуванню, за вибором потерпілого, продавцем або виготовлювачем товару, а шкода, завдана внаслідок недоліків робіт (послуг), підлягає відшкодуванню їх виконавцем, виникає питання про можливість кваліфікації відповідних охоронних цивільних правовідносин як договірних. Адже фактично у зазначених випадках йдеться про неналежне виконання договору купівлі-продажу або договору про виконання робіт чи надання послуг.

Неналежне виконання договору полягає, фактично, у тому, що продавець не виконав покладеного на нього обов'язку передати річ належної якості (ст. 673 ЦК України) [2], виконавець не виконав обов'язок виконати роботу (ст. 848, 857 ЦК України) [3] чи надати послугу належним чином (ст. 901 ЦК України) [4] тощо.

Таким чином, логічним виглядає припущення про можливість договірної відповідальності у формі відшкодування збитків за неналежне виконання договірних зобов'язань.

Відмінності, що існують між зазначеними правовідносинами, є не менш серйозними, ніж згадані вище спільні риси. При цьому вже у самих цих їхніх спільних рисах нерідко закладені також і відмінності, які дозволяють провести розмежування правовідносин відшкодування шкоди, завданої у договірних відносинах, та шкоди, завданої за відсутності договору.

Найголовнішою з таких визначальних відмінностей, безумовно, є недоговірний характер правовідносин відшкодування шкоди, які виникають на підставі норм глави 82 ЦК України.

Хоча у обох випадках йдеться про зобов'язання відшкодувати шкоду, але характер зобов'язань принципово відрізняється. Так, у випадках виникнення обов'язку відшкодування шкоди, завданої невиконанням або неналежним виконанням договірних або вже існуючого на інших підставах зобов'язання (наприклад, зобов'язання вчинити певні дії, яке ґрунтується на односторонньому правочині – заповідальному розпорядженні тощо), правовий зв'язок між учасниками цивільних відносин існував до порушення та існує на момент порушення. Сторони відповідних правовідносин вже поєднані конкретно визначеними юридичними правами та обов'язками, виступаючи один стосовно іншого як кредитор та боржник у конкретному зобов'язанні.

У зобов'язаннях відшкодування шкоди, які виникають на підставі норм глави 82 ЦК України, порушник (той, хто завдав шкоду) і потерпілий не пов'язані до моменту завдання шкоди конкретними цивільними правовідносинами.

зобов'язаннях відшкодування шкоди суб'єкти ви- значаються тільки після завдання шкоди: особа, яка завдала шкоду, стає боржником, а потерпіла особа – кредитором [11].

Таким чином, наведені вище та інші характер- ні властивості зобов'язань відшкодування шкоди та

правовідносин, що виникають при завданні шкоди у випадку порушення договірних тощо зобов'язань, дозволяють достатньо чітко розмежувати зазначені правовідносини і зробити остаточний висновок, що вони мають лише зовнішні подібності, у той же час, відрізняючись низкою сутнісних ознак.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільне право України: Навч. посібник / Ю. В. Білоусов, С. В. Лозинська, С. Д. Русу та ін. — За ред. Р. О. Стефанчука. — К.: Наукова думка; Прецедент, 2004.— С. 402-403.
2. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга вторая: Договоры о передаче имущества. — М.: «Статут», 2000.— С. 29-33.
3. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг. — М.: Издательство «Статут», 2002.—С. 49-51.
4. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг. — М.: Издательство «Статут», 2002.— С. 235-236; Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності: навч. посібник. 2-е вид., пере- роб. і допов. / В. В. Луць. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — С.246-248.
5. Егорова М. А. Односторонний отказ от исполнения гражданско-правового договора. — М.: Статут, 2008. — С.475.
6. Антонов О. А. Строковый трудовой договор: проблемы забезпечення юридичних гарантій права на працю // Південноукраїнський правничий часопис. — 2006. — № 2. — С.163-167.
7. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України у 2 т. / За відповід. ред.. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2005. — С. 143.
8. Боднар Т. В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві: Монографія. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — С. 182-187.
9. Тархов В. А. Ответственность по советскому гражданскому праву. — Саратов, 1973. — С. 167.
10. Харитонов Е. О., Старцев А. В., Харитонova Е. И. Гражданское право Украины: Учебник. — Изд. четвертое. — Х.: ООО Одиссей, 2008. — С. 513-514.
11. Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций. — К.: «Наукова думка», 1988. — С. 153 — 155.

IUS NATURALE TA IUS GENTIUM У РИМСЬКІЙ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ: МЕТАФІЗИЧНІ Й СОЦІАЛЬНО-ЕМПІРИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ

Рабінович С. П. – к. ю. н., доцент, старший науковий співробітник Львівського державного університету внутрішніх справ

Проблема статусу та співвідношення «природного права» та «права народів» (*ius naturale* та *ius gentium*) в римському праві вже неодноразово привертала увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників – філософів, теоретиків та істориків права [1, 238-264; 2, 71, 105-109; 3; 4; 5, 163-164; 6, 54-56, 62- 63; 43-47, 59-64; 7, 325-329; 26, 493-494]. Проте й донині зазначені питання залишаються дискусійними. Причинами цього є як суперечливість та недостатність бібліографічних джерел, так і, вочевидь, реальна багатозначність і певна невизначеність поняття природного права у римських юристів.

Водночас, як видається, розгляд зазначених проблем виходить поза межі історії права, оскільки безпосередньо торкається загальнотеоретичних питань про співвідношення між правом природним

(нині представленим насамперед уявленнями, від- носинами й нормами, що стосуються прав люди- ни) і так званими «загальновизнаними принципами міжнародного права», а також можливості пізнання природно-правових норм на основі порівняльного аналізу зарубіжних, в тому числі звичаєвих, право- вих систем та положень міжнародного позитивного права. У сучасній українській юриспруденції доклад- но розглядаються погляди середньовічних, новочас- них та сучасних юристів на означену проблему, тоді як відповідні позиції римських юристів залишаються недостатньо проясненими [8, 174-226].

Не претендуючи на остаточне розв'язання зга- даних питань, пропонується стаття має на меті ви- явити додаткові аспекти розгляду співвідношення *ius naturale* та *ius gentium*, за допомогою яких може бути дано теоретико-правове пояснення можливих спів- відношень між зазначеними нормативними система- ми, а також уточнено місце природного права серед джерел і складових римського права.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ. Розглядаючи співвідношення між *ius naturale* та *ius gentium* в